

การแพร่กระจายของคาถาเยธัมมาจากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ
A SPREADING OF YE DHAMMA STANZA FROM JAMBUDIPA
TO SUVANNABHUMI

พระมหาดาวสยาม วชิรปณฺโญ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Phramaha Daosayam Vajirapanno

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Khonkaen Campus, Thailand

Email: starsiam45@hotmail.com

บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนาได้ก่อกำเนิดขึ้นเมื่อ 2600 กว่าปีที่ผ่านมา ณ ดินแดนชมพูทวีป หรือประเทศอินเดียในปัจจุบัน โดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ชาวพุทธเรียกกันติดปาก พระองค์มีนามจริงว่า สิทธัตถะ (สันสกฤต สิทธารถะ) นามสกุลว่า โคตรมะ (สันสกฤตว่า เคาตมะ) เมื่อทรงออกผนวช พระชันษา 29 ต้องใช้เวลาบำเพ็ญเพียรอยู่ถึง 6 ปี จึงได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ จากนั้นจึงได้แสดงธรรมครั้งแรกโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี เมื่อออกพรรษาแล้ว จึงได้ส่งสาวก 60 องค์ไปเผยแผ่พุทธศาสนา โดยย้าไม่ให้เสด็จไปด้วยกันทางเดียว เพื่อพุทธศาสนาจะได้รับการเผยแผ่ไปในวงกว้าง เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ทั้งมวล ในบรรดาพระสาวกทั้ง 60 องค์นั้น พระอัสสชิเถระ (สันสกฤตว่า อัศวชิต) ชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ออกบวชพร้อมคณะปัญจวัคคีย์ ได้เดินทางมุ่งหน้าไปยังกรุงราชคฤห์ เพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาตามพุทธดำรัสของพระพุทธองค์ ในขณะที่ท่านบิณฑบาตบนถนนภายในเมืองราชคฤห์ อุปติสสะปริพาชกซึ่งต่อมา คือ พระสารีบุตร เกิดความสนใจจึงติดตามแล้วขอฟังธรรมจากท่าน พระเถระจึงได้แสดงธรรมโปรดแบบย่อ ๆ ว่า เย ธัมมา เหตุปัพพวา เตสัง เหตุตถาคโต เตสฺยจ โย นิโรธो จ เอวํ วาที มหาสมโณ คาถาเย ธัมมานี้เองต่อมาได้กระจายไปทั่วอินเดียมากกว่าคาถาอื่น ๆ จากนั้นได้กระจายไปทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สู่ดินแดนสุวรรณภูมิ

คำสำคัญ: พระคาถา เย ธัมมา; พระอัสสชิ; อุปติสสะปริพาชก; ชมพูทวีป; สุวรรณภูมิ

* ได้รับบทความ: 11 กุมภาพันธ์ 2564; แก้ไขบทความ: 27 มีนาคม 2564; ตอรับตีพิมพ์: 30 มีนาคม 2564

Abstract

Buddhism was founded by Shakyamuni Buddha in 2600 years ago, he came from Shakya clan, when he was 29 years old, he left the palace from Kapilvastu and decided to renounce the world and search for the way of enlightenment, finally he got it under the Bodhi tree in the full moon day of Visakha month when he was 35 years old, and taught his sermon to 5 disciples at Isipatana deer park near Varanasi, finally he got 60 disciples for first retreat lent.

After the first Buddhist lent, the Buddha himself has sent 60 disciples for spreading Buddhism in all directions for the benefit of people and human peace, among them, venerable Assaji (Asvajit in Sanskrit) came to Rajagaha (Rajagriha in Sanskrit) and taught to Upatissa in a short stanza (Sloka) that “Ye Dhamma Hetu Pabhava Tesam Tetum Tathagato Tesanca Yo Nirodho Ca Evam Vadi Mahasamano”. After that, Buddhism spread throughout Jambudipa (Jambudvipa in Sanskrit) or India and Suvannabhumi (Suvarnabhumi in Sanskrit) or Southeast Asia and become the most popular stanza in Buddhism.

Keywords: Ye Dhamma Stanza; Assaji; Upatissa; Jambudipa; Suvannabhumi

บทนำ

คาถาเย ธัมมา เป็นคาถาที่สำคัญคาถาหนึ่งในพุทธศาสนาเถรวาท จนมีนักวิชาการบางคนกล่าวว่าคาถานี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนาเลยทีเดียว คาถานี้เกิดขึ้นที่เมืองราชคฤห์ ผู้กล่าวเป็นท่านแรก คือ พระอัสสชิ อันเป็นหนึ่งในคณะปัญจวัคคีย์ชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ออกบวชตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนได้ฟังธรรมครั้งแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสีแล้วขออุปสมบท (วิ.ม. (ไทย) 4.10/15) จากนั้นเดินทางมาเผยแผ่พระธรรมตามพุทธโอวาทของพระพุทธองค์ แล้วได้แสดงธรรมโปรดอุปติสสะปริพาชกจนได้ดวงตาเห็นธรรม เพราะอุปติสสะเป็นคนมีปัญญามาก อาศัยฟังเพียงโคลงหรือคาถาแค่นี้ แต่สามารถบรรลุโสดาบันได้

เมื่อเข้ามาบวชเป็นพระสงฆ์ในทางพุทธศาสนาแล้ว อุปติสสะปริพาชกรู้จักกันในนามของ พระสารีบุตรระลึกถึงและให้ความเคารพอาจารย์ของท่านเป็นอย่างยิ่ง เมื่อทราบว่าอาจารย์ท่านอยู่ในทิศใด จะหันหัวไปทางทิศนั้น แล้วกราบลงด้วยความเคารพอย่างสูง คาถาเย ธัมมานี้มี 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะในภาษาบาลี เขียนเต็มว่า

“เย ธมมา เหตุปฺปพวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห
เตสญจ โย นิโรธो จ เอวํ วาที มหาสมโณ”

2. ลักษณะในภาษาสันสกฤต เขียนเต็มว่า

“เย ธรฺมา เหตุปฺปรพวา เหตุํ เตสามฺ ตถาคตฺห หยวทต
เตสาม จ โย นิโรธ
เอวาม วาที มหาศรมณ”

ส่วนคำแปลนั้นเหมือนกันทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต โดยแปลว่า “ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสแสดงเหตุ และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้” (วิ.ม. (ไทย) 4/60/73)

ความหมาย คือ ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีเหตุเป็นแดนเกิดคือ มีสาเหตุของการเกิดทั้งนั้น ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นมาลอย ๆ ดังนั้นจะต้องรู้ขั้นตอนการเกิดและการดับเหตุของธรรมเหล่านั้น การเข้าไปดับซึ่งเหตุของธรรมเหล่านั้นจึงเป็นเรื่องที่ถูกต้อง และควรรู้ พระพุทธองค์มีปกติตรัสอย่างนี้ พระศาสดามีปรากฏในพระวินัยปิฎกมหารรค มหาขันธกะ เป็นเหตุการณ์ที่พระอัสสชิแสดงธรรมโปรดแก่อุปติสสะปริพาชก

การกระจายของคถา เย ธมฺมาในชมพูทวีป (อินเดีย)

เมื่อพุทธศาสนาแพร่หลายไปยังรัฐต่างๆในประเทศอินเดีย จารึกเย ธมฺมาได้กระจายไปหลายที่หลายแห่ง แต่ส่วนใหญ่ๆนั้นได้จารึกด้วยภาษาสันสกฤต ดังนี้

1. ถ้าเอลโลรา (Ellora Caves) อำเภอรังคบาด รัฐมหาราษฏร์ เป็นหมู่ถ้ำ 3 ศาสนา จารึกเย ธมฺมา ไว้ที่หน้าถ้ำหมายเลข 10 ถ้ำนี้ที่เรียกว่าวิศวกรมา เป็นถ้ำเจาะเป็นเจดีย์ภายในเป็นห้องยาวตั้งอยู่ที่ภูเขาชารันนทรี 30 กิโลเมตร จากเมืองอรังคบาด รัฐมหาราษฏร์ ถ้ำหมายเลข 1-12 เป็นถ้ำในศาสนาพุทธ 13-29 เป็นถ้ำในศาสนาฮินดู 30-34 เป็นถ้ำทางศาสนาเชน ทั้ง 3 ศาสนาของอินเดียมาสร้างถ้ำอยู่ติดกัน (James Fergusson and James Burgess, 2000 : 377) ประดิษฐานเจดีย์อยู่ตรงกลาง หน้าเจดีย์เจาะเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ปางแสดงธรรมห่อนพระบาท ภาษาสันสกฤตอักษรอินเดียตะวันตกสมัยหลังคุปตะ ที่พัฒนามาจากอักษรพราหมี อายุพุทธศตวรรษที่ 12-13 เขียนไว้ที่มุขด้านหน้าถ้ำ ข้อความทำเป็น 2 บรรทัด (James Burgess, 1883 : 13)

2. สารนาถ (Sarnath) เมืองสารนาถสมัยโบราณเรียกว่าปาลีปัตตมฤคทายวัน ห่างจากเมืองพาราณสี 10 กิโลเมตรทางทิศเหนือ เป็นสถานที่ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงธรรมครั้งแรกโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 เป็นที่กำเนิดพระรัตนตรัย จากการขุดค้นของนักโบราณคดีหลายท่านคือ เซอร์อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม, จอห์น มาร์เชล, ทายาราม สาหนี ได้พบหลักฐานหลายอย่าง

ที่มีจารึกเกี่ยวกับคาถาเหล่านี้

2.1 จารึกที่ฐานพระพุทธรูปหินดำ พระเศียรขององค์พระหายไป สร้างสมัยปาละ อายุประมาณ พ.ศ.1500 ข้อความจารึกนั้นมี 2 ชุด ชุดแรกเขียนไว้ข้างบนระบนาบผู้สร้างคืออุบาสกนามว่านามว่าสัทธิปาละ และวสันตปาละ แห่งเมืองกาสิ (พาราณสี) ชุดที่ 2 เขียนเป็นคาถาว่า เย ธัมมา เป็นภาษาสันสกฤต มี 2 แถว อักษรเทวนาครี (Daya Ram Sahni, 1972 : 88) ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับอักษรเทวนาครีที่ชาวอินเดียส่วนใหญ่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

2.2 จารึกเย ธัมมา ภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี เขียนไว้ที่แผ่นหิน ระบนาบผู้สร้างคือ อุบาสกนามว่า สามังกะ (Samanka) จากแคว้นมคธได้สร้างไว้ พ.ศ.1500 ชุดพบที่สารนาถ เมืองพาราณสี (Ibid. : 235)

2.3 จารึกที่ดินเผา พบใกล้ๆกับมูลคันธกุฎี ชุดพบโดยนายฌองค์ ฟิลิปป์ โวเกล (Vogel) ใน พ.ศ. 2434 ภาษาบาลีแต่ผสมกับภาษาสันสกฤตเล็กน้อย อักษรคุปตะของอินเดีย พ.ศ.800 มี 6 แถว (Archeological Survey of India, 2002 : 74) เป็นที่น่าสังเกตว่า จารึกนี้ใช้คำว่า อโวก แทนคำว่า อาหะ และใช้คำว่า มหาศรมโน แทนคำว่า มหาสมโน นี่เป็นคาถา เย ธัมมา ขึ้นแรกที่เป็นภาษาบาลีที่ชุดพบที่นี่

3. พุทธคยา (Buddhagaya) พุทธคยา คือ สถานที่ตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบลคยา อำเภอกยา รัฐพิหาร พระมหาบุรุษออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ มุ่งหน้าแสวงหาคุณวิเศษจนมาถึงที่นี่ พระองค์ใช้เวลาบำเพ็ญเพียรอยู่ 6 ปีจึงตรัสรู้ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในวันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือน 6 จากนั้นมาที่นี่กลายเป็น 1 ใน 4 สังเวชนียสถานของชาวพุทธเดินทางจาริกแสวงบุญต่อเนื่องกันได้ขาดจนเมื่อพุทธศาสนาสูญสลายไปใน พ.ศ.1700 ที่นี่จึงรกร้าง พ.ศ. 2404 นายพลอเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮมได้มาสำรวจและขุดค้นที่นี่ได้พบโบราณวัตถุจำนวนมาก จารึก เย ธัมมา ที่นี่คือ

3.1 จารึกที่ฐานพระพุทธรูปองค์ดำ ชุดพบที่พุทธคยา สูง 3 ฟุตเศษ สร้าง พ.ศ.1300 สมัยราชวงศ์ปาละ เขียนด้วยอักษรเทวนาครี ภาษาสันสกฤต (Alexander Cunningham, 1892 : 89) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์ปัญนะ

3.2 จารึกที่ฐานพระพุทธรูปหินดำ ปางชนะมาร สูง 4 ฟุตเศษ พบที่วังมหันต์ที่พุทธคยา สมัยปาละ พบครั้งแรกโดยนายพรานซีส บูคานัน ฮามินตัน โดยเขาได้สกัดภาพนี้ไว้ จารึกภาษาสันสกฤตมี 1 แถว อักษรเทวนาครี พ.ศ. 1500 (Claudine Bautze Picron, 2015 : 335)

4. นาลันทา (Nalanda) นาลันทาเป็นบ้านเกิดและที่นิพพานของพระสารีบุตร ห่างจากพุทธคยา 90 กิโลเมตร ห่างจากราชคฤห์ 16 กิโลเมตร ต่อมาได้กลายเป็นมหาวิทยาลัยที่สำคัญทางพุทธศาสนา จนถึง พ.ศ.1700 จึงได้ถูกทำลายลงโดยกองทัพมุสลิม โบราณสถานที่นี่ยังมีมากมาย พระพุทธรูปที่มีการจารึกคาถา เย ธัมมา นั้นมีทั้งหมด 12 องค์ ที่เด่นที่สุด คือ พระพุทธรูปองค์ดำ สร้าง พ.ศ.1500

วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาขอนแก่น 53
ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 มกราคม - มีนาคม 2564

ศิลปะสมัยปาละ จารึกนี้เขียนไว้ที่ฐานพระ ภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี พบโดย ดร.ฟรานซิส บูกานัน ฮามิลตัน (Dr.Francis Buchanan Hamilton) พ.ศ. 2377 ปัจจุบันองค์พระตั้งอยู่ที่หมู่บ้าน บาระกาว (Bargaon) ติดกับชาคมหาวิทยาลัยนาลันทา (Charles Allen, 2002 : 83) พระพุทธรูป องค์นี้ชาวไทยเรียกว่า หลวงพ่อดำ (Black Buddha) ชาวบ้านเรียกว่าเทรีย บาบา (Teriya Baba)

5. สุลต่านกันจ์ (Sultanganj) พ.ศ. 2404 (ค.ศ.1861) วิศวกรก่อสร้างทางรถไฟชาวอังกฤษ นามว่า อี.บี.แฮร์ริส (EB.Harris) ได้รื้อเนินโบราณเพื่อสร้างทางรถไฟ ได้พบพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก หนึ่งในนั้นได้พระพุทธรูปประทานอภัย โดยแกะสลักเป็นคนนั่งประนมมือน้อยข้าง ๆ ด้านขวา สูง 3 ฟุตเศษ ทำจากหินดำศิลปะปาละ ที่ฐานพระจารึกเย ธัมมา ภาษาสันสกฤต อายุพุทธศตวรรษ ที่ 15 มีจำนวน 2 แถว อักษรเทวนาครี (Sultanganj Buddha, 2563)

6. สาวัตถี (Savatthi) นครสาวัตถีเป็นเมืองที่รุ่งเรืองมากในสมัยพุทธกาล ปกครองโดย พระเจ้าปเสนทิโกศล พระพุทธองค์มาประทับที่เมืองนี้ถึง 25 พรรษา อารามที่สำคัญ คือ เขตวัน บุพการาม ราชิการาม บริพพาชิการาม โบราณสถานที่เมืองนี้จึงมีมาก พ.ศ.2404 อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม (Alexander Cunningham) ผู้อำนวยการกรมโบราณคดีท่านแรกของอินเดีย ได้มาสำรวจ ที่นี้ ได้ขุดค้นพบพระพุทธรูปจำนวนมาก ที่มีจารึกเย ธัมมามี 2 อย่าง คือ

6.1 ที่ฐานพระ มีจำนวน 3 องค์ องค์ที่ 1 สูง 4 นิ้ว เขียนด้วยภาษาสันสกฤต มี 2 แถว อักษรอินเดีย พ.ศ.1000 องค์ที่ 2 สูง 3 นิ้ว เขียนด้วยภาษาสันสกฤต มี 2 แถว อักษรอินเดีย พ.ศ. 1100 องค์ที่ 3 สูง 4.3 นิ้ว เขียนด้วยภาษาสันสกฤต มี 2 แถว อักษรอินเดีย พ.ศ.1100

6.2 ตราประทับดินเผา มีตราประทับทำจากดินเหนียวเผาอย่างดีทรงกลม แกะเป็นรูป สลุปขนาดเล็ก 14 องค์ มีจารึก เย ธัมมา ภาษาสันสกฤต อักษรอินเดีย พ.ศ.1100 เขียนไว้ที่ได้ตรา ประทับจำนวน 4 ชั้น (Alexander Cunningham, 2000 : 89)

ภาพวาดพระพุทธรูปพื้นนาลันทา โดยนายฮามิลตัน
พร้อมจารึกเย ธัมมา

7. เดวรี (Deoria) เมืองนี้ตั้งห่างจากโครัปปุรี 30 กิโลเมตร รัฐอุตตรประเทศ ที่นี้เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาหลายร้อยปี จนพุทธศาสนาได้เสื่อมสลายไปจากอินเดีย นายพลอเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม อดีตผู้อำนวยการกรมโบราณคดี ได้มาสำรวจและขุดค้น พ.ศ.2404 ได้พบพระพุทธรูปหลายองค์ พระโพธิสัตว์ รวมทั้งรูปเคารพในศาสนาฮินดู เช่น พระพรหม พระพิฆเนศ หลายชิ้น ส่วนจารึก เย ธัมมา ที่พบคือ ที่ฐานพระพุทธรูปหินทรายแดง สมัยคุปตะ พุทธศตวรรษที่ 9 อักษรสมัยคุปตะ ภาษาสันสกฤต เขียนไว้ 2 แถว (Alexander Cunningham, 1966 : 5-6) พระพุทธรูปนี้ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองลักเนา เมืองหลวงของรัฐอุตตรประเทศ

8. สาญจี (Sanchi Stupa) สาญจีเป็นชื่อของโบราณสถานทางพุทธศาสนา ตั้งที่ภูเขาเจดีย์ศรีใกล้เมืองโฆปาล รัฐมध्यประเทศ เป็นสถานที่ที่พระมหินทะ โอรสของพระเจ้าอโศกมหาราชได้พำนักก่อนที่จะเดินทางไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่ศรีลังกา ต่อมาได้สร้างเป็นวัดทางพุทธศาสนาบนเทือกเขา โดยหลักฐาน คือ มีจารึกสมัยพระเจ้าอโศกเป็นจำนวนมาก ที่สาญจีมีจารึก เย ธัมมา ปรากฏที่แผ่นหินจำนวน 3 แผ่น โดยเจ้าภาพสร้างถวายพระเจดีย์ หรือสถูปที่นี่ ภาษาปรากฤต พ.ศ.800 (Alexander Cunningham, 1854 : 248) อักษรที่พัฒนาการมาจากอักษรพรหมในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

9. โกสัมปี (Kosambi) เมืองโกสัมปีตั้งอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา รัฐอุตตรประเทศ สมัยพุทธกาลเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง ปกครองโดยพระเจ้าอุเทน พระพุทธองค์เคยจำพรรษาที่เมืองนี้หลายพรรษามีอารามที่สำคัญ คือ ไชยิตาราม ปาวาริการาม กุกกุฏาราม มีอุบาสิกที่เอาใจใส่ในการสนับสนุนพุทธศาสนา คือ พระนางสามาวดี พระมเหสีของพระเจ้าอุเทน และนางขุชชุตรา ซึ่งเป็นสาวใช้ พ.ศ. 2404 นายพลอเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม ได้มาสำรวจและขุดพบพระพุทธรูปที่นี่ พบว่ามีจารึกที่ฐานพระเป็นคาถา เย ธัมมา อักษรสมัยคุปตะ พ.ศ. 800 ทำจากหินทรายแดงสูง 2 ฟุตเศษ (Aruna Tripathi, 2003 : 34) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองประยาคราช หรืออิลลาหบาด

10. วิกรมศิลา (Vikramshila) มีชื่อในปัจจุบันว่าอันติจกร เป็นมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงเคียงคู่ไปกับนาลันทา ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอคัลปุรี รัฐพิหาร เป็นซากขนาดใหญ่ที่รัฐบาลได้ขุดค้นตั้งแต่ พ.ศ. 2413 (ค.ศ.1870) โดยนักโบราณคดีชาวอินเดีย ได้พบพระพุทธรูป และรูปปั้นพระโพธิสัตว์เป็นจำนวนมาก ที่พบจารึกเย ธัมมา เป็นรูปพระโพธิสัตว์ดารา เทพแห่งความเมตตา ของนิกายมหายาน สาขาดันตรยาน รูปเทพิตารานี้สูง 2 ฟุตเศษ แกะด้วยหินดำ จารึกนั้นเป็นภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี อายุประมาณ พ.ศ.1600 (B.S. Verma, 2011 : 173) ที่น่าสนใจคือมีการเขียนว่า สิทธิ แปลว่าความสำเร็จใส่หน้า เย ธัมมา ด้วย นับว่าเห็นได้ยาก ที่นี้นับว่าเป็นจารึกที่ใหม่ที่สดกว่าทุกจารึกเกี่ยวกับ เย ธัมมา ในอินเดีย

11. กุสินารา (Kusinara) พุทธสถานแห่งนี้ตั้งอยู่ที่อำเภอกุสินการ (Kushinagar) รัฐอุตตรประเทศ เป็นสถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในวันเพ็ญ 15 ค่ำเดือน 6

ได้ค้นสาละทั้งคู่อุทยานที่แห่งนี้กลายเป็น 1 ในสังเวชนียสถานของชาวที่ไปกราบไหว้จาริกแสวงบุญไม่เคยขาด จนเมื่อพุทธศาสนาสูญสลายจากอินเดียไป พ.ศ.2404 อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม ได้มาสำรวจที่นี้จึงได้ยืนยันว่าเป็นสถานที่ปรินิพพาน พ.ศ.2434 นายเอ.ซี.แอล.คาร์ลีย์ ผู้ช่วยของคันทิงแฮมได้มาสำรวจและขุดค้นด้านหน้าสถูปปรินิพพาน ได้พบโบราณวัตถุหลายชิ้น จารึก เย ธัมมา ถูกจารึกไว้ที่แผ่นทองแดง ยาว 4 นิ้วครึ่ง กว้าง 1 นิ้ว มี 3 แถว ภาษาสันสกฤต อักษรอินเดีย พ.ศ.1000 (A.C.L.carlleyle, 2018 : 70)

12. อุทัยคีรี (Udayagiri) พุทธสถานแห่งนี้ตั้งอยู่ที่อำเภอชาปูร์ (Jajpur) รัฐโอริสสา ปัจจุบันเรียกว่าโอติสา เป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ตั้งบนภูเขา ที่นี่เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาดันตระยานระหว่าง พ.ศ. 1300-1700 โดยมีรัตนคีรี และลลิตาคีรีด้วย จนถึง พ.ศ.1700 จึงได้สิ้นสุดลง นักโบราณคดีชาวอินเดียได้มาสำรวจและขุดค้นในปี พ.ศ.2544 (ค.ศ.2001) ได้พบโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก ทั้งพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ ที่มีจารึกเย ธัมมา คือ

12.1 พระโพธิสัตว์มัญชุศรี มีจารึกแกะติดไว้ด้านหลังรูปปั้นพระโพธิสัตว์มัญชุศรี ภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี มี 4 แถว (P.K. Trivedi, 2012 : 112) อายุประมาณ พ.ศ.1500

12.2 พระโพธิสัตว์ปัทมปาณี หย่อนพระบาทขวา พระหัตถ์แปลง สูง 2 ฟุตเศษ จารึกด้วยภาษาสันสกฤตไว้ด้านหลังมี 4 แถว

12.3 พระโพธิสัตว์โลเกศวรโลเกศวร สูง 2 ฟุต มีจารึกเย ธัมมาไว้ด้านหลัง ภาษาสันสกฤตอายุไล่เลี่ยกัน คือ พ.ศ. 1500

12.4 จารึกใส่แผ่นหิน จารึกใส่แผ่นหินสีดำ โดยไม่มีแกะสลักรูปเคารพใด ๆ รวม 255 แผ่น ภาษาสันสกฤต อุทัยคีรีจึงน่าจะเป็นแหล่งที่พบจารึกเย ธัมมามากที่สุดในอินเดีย เป็นที่น่าสังเกตว่าจารึกเย ธัมมาที่พบในอินเดียนั้นเริ่มประมาณ พ.ศ.800 ในสมัยคุปตะ ต่อเนื่องไปจนถึงสมัยราชวงศ์ปาละ พ.ศ.1200-16000 ไม่ปรากฏว่ามีจารึกเย ธัมมาภาษาบาลีในสมัยราชวงศ์เมารยะเลย อาจจะมีการจารึก แต่ถูกทำลายหรือยังไม่มีการขุดพบก็อาจจะเป็นไปได้

การเผยแผ่ของคาลา เย ธัมมาในดินแดนสุวรรณภูมิ

คำว่า สุวรรณภูมินั้น นักวิชาการยังตีความที่หลากหลายอยู่ว่าเป็นดินแดนแห่งใดเพราะมีการอ้างอิงสถานที่แตกต่างกัน เช่น ไทยถือว่าศูนย์กลางที่นครปฐม กัมพูชาถือว่าศูนย์กลางสุวรรณภูมิอยู่ที่ท่าอแก้ว ซึ่งเป็นปากอ่าวขนาดใหญ่ของกัมพูชาแต่โบราณ (ทองสืบ ศุภมาร์ค (แปล), 2512 : 13-14) ลาวถือว่าศูนย์กลางสุวรรณภูมิอยู่ที่เมืองท่าแขก ในเอกสารฝ่ายพม่ายืนยันว่า หมายถึงดินแดนของตนเองโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสะเทิมหรือตะโกง (Thaton) เพราะมีจารึกเรื่องราวของตปุสสะและภัลลิกะ รวมทั้งการส่งสมณทูตมาประกาศศาสนาด้วย (Donald M. Stadtner, 2011 : 168)

นักวิชาการบางส่วนถือว่าดินแดนสุวรรณภูมิหมายถึงดินแดนของประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด อันครอบคลุมไปถึงพม่า ไทลาว กัมพูชา และมลายู

เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่มายังดินแดนสุวรรณภูมินั้นมีปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์ ความว่า “พระเจ้าอโศกมหาราชครั้งสังคายนาพระธรรมวินัยสำเร็จลงแล้ว ได้ส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่ทั้ง 9 สาย สายที่ 8 นั้นส่งพระโสณะ และพระอุตตระ มายังสุวรรณภูมิ ในยุคนั้นผีเสื้อสมุทรอาละวาดจับเด็กกินเป็นอาหาร ฝ่ายชาวเมืองเห็นพระเถระและคณะจึงนำหอกและดาบหมายเอาชีวิต จึงได้ให้หยุดแล้วสอบถาม พวกเขาเข้าใจว่าเป็นพวกเดียวกับผีเสื้อสมุทร เมื่อพระเถระอธิบายจึงเข้าใจ เมื่อนางผีเสื้อสมุทรมาถึง พระเถระจึงได้เนรมิตผีเสื้อสมุทรที่กลัวกว่า 2 เท่าแล้ว แล้วป้องกันไว้ทุกด้าน นางยักษ์ไม่ได้โอกาสจึงหนีไป พระเถระแสดงพรหมชาลสูตรให้คนได้นับถือพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก” (สุเทพ พรหมเลิศ, 2553 : 114-115)

เมื่อพุทธศาสนาจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นในสุวรรณภูมิแล้ว คาลาเย ธัมมา จึงเริ่มเป็นที่รู้จักของชาวพุทธในดินแดนแถบนี้ จากนั้นจึงมีการเริ่มจารึกคาลาเยตามสถานที่ต่าง ๆ ในประเทศไทย มีดังนี้ คือ

1. นครปฐม พบที่พระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง นครปฐม เป็นภาษาบาลี อักษรปัลลวะ จารึกที่ยอดสถูปหิน ปัจจุบันนำเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 พบในปี พ.ศ.2470 ไม่ปรากฏนามผู้พบครั้งแรก แต่ต่อมา นายประสาร บุญประครอง ได้พบ เมื่อ พ.ศ.2506 ที่วัดพระปฐมเจดีย์ แปลโดย นายชะเอม แก้วคล้าย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2561 : 156)

จารึกเย ธัมมานายอดเจดีย์ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ

2. อูยธยา ที่อูยธยา มีการค้นพบจารึกเย ธัมมา ที่วัดมเหยงค์ อำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เขียนด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นจารึกหินขุดพบขณะมีการบูรณะพระเจดีย์ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานเจ้าสามพระยา

3. เพชรบูรณ์ พบที่เมืองโบราณศรีเทพ เป็นอักษรปัลลวะ ภาษาบาลีจารึกไว้ที่แผ่นหินอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 จำนวน 1 ด้าน 4 แถว หลักนี้พระปลัดโปรด สุมโนวัดเสนาทอง ตำบลท่าหิน อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ได้รับถวายจากราษฎรผู้หนึ่งที่จังหวัดเพชรบูรณ์ เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2519 แผ่นจารึกชำรุดแตกออกเป็นหลายชิ้น เจ้าหน้าที่กองหอสมุดแห่งชาติ ได้ทำการสำรวจและทำสำเนาจารึกไว้ เมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2523

4. สุพรรณบุรี พบที่อุทองเป็นแผ่นอิฐดินเผา อักษรปัลลวะ ภาษาบาลี มี 4 แถว อายุพุทธศตวรรษที่ 13 ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

5. เชียงใหม่ พบที่วัดเจติยงาม อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ อักษรปัลลวะ อายุพุทธศตวรรษที่ 14 จารึกไว้ที่ฐานพระพุทธรูปองค์นี้สันนิษฐานว่ามีการเคลื่อนย้ายมาจากภาคกลาง หรือภาคกลางตอนบนที่ใดที่หนึ่ง เพราะวัฒนธรรมทวารวดีไม่น่าจะครอบคลุมถึงอำเภอฝางซึ่งอยู่ค่อนข้างห่างไกลในประเทศพม่า มีดังนี้

1. จารึกที่ฐานสตูป แกะด้วยหินทราย อักษรสมัยคุปตะของอินเดีย อายุประมาณ พ.ศ.900-1100 พบที่บ้านมีฆวงวา (Meechuangwa) เมืองคโยคแถว (Kyauktaw) รัฐยะไข่ หรืออาร์คันสตูปหินนี้ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอมราวดีของอินเดีย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2557 : 73-74)

2. จารึกพระพิมพ์ เป็นพระพิมพ์ที่ทำจากดินเผาพบที่เมืองพุกาม จารึกคาถา เย ธัมมา ภาษาสันสกฤต อักษรสมัยปาละ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 ตรงกลางเป็นพระพุทธรูปปางชนะมาร ทำเป็นพระเจดีย์ขนาดเล็ก 4 องค์อยู่เคียงข้าง ส่วนจารึกนั้นเขียนไว้ใต้องค์พระ 2 แถว พระพิมพ์นี้ได้รับอิทธิพลศิลปะจากพุทธคยาอย่างเห็นได้ชัด ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงเทพมหานคร

3. จารึกดินเผาที่เมืองพุกาม ในสมัยที่อังกฤษปกครอง นักโบราณคดีชาวพม่า นามว่า ตอเสนโก (Taw Sein Ko) ได้ขุดค้นโบราณสถานที่พุกามในปี ค.ศ.2447 (ค.ศ.1904) ได้พบพระดินเผา หรือพระพิมพ์เป็นจำนวนมาก หลายองค์ในนั้นจารึกคาถาเย ธัมมา ภาษาบาลี อักษรพม่าโบราณ อายุราว พ.ศ.1800 (Archeological Survey of India, 2002 : 133) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้บางส่วนที่พิพิธภัณฑสถานพุกาม

4. จารึกพระดินเผา พบระหว่างการขุดค้นที่วัดโยบินคอนกวง ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองโคยกฐา ใกล้พุกาม ได้พบพระพุทธรูปจำนวนมาก หนึ่งในนั้นได้พบพระพุทธรูปทำจากดินเผาสูง 18 เซนติเมตร ที่ฐานขององค์พระมีจารึก 2 แถว ข้อความว่า เย ธัมมา ฯลฯ ภาษามอญโบราณ (Elizabeth Howard Moore, 2012 : 300) อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานศรีเกษตร

สรุป

คาถา เย ธัมมา เป็นคาถาที่พระอัสสชิเถระ ซึ่งเป็นหนึ่งในปัญจวัคคีย์ แสดงธรรมโปรดอุปติสสปริพาชก หรือพระสารีบุตรที่กรุงราชคฤห์ เมื่อได้ฟังธรรมโดยย่อแล้ว อุปติสสะได้ดวงตาเห็นธรรม คือ บรรลุโสดาบัน จึงได้ไปชวนเพื่อนที่ทานมีนามว่า โกลิตะ หรือ พระโมคคัลลานะ เข้ามาบวชในพุทธศาสนา คาถานี้แม้จะเป็นคาถาที่พระอัสสชิกล่าว แต่เนื้อหาเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดสาวก พระอัสสชิจึงนำมาถ่ายทอดให้อุปติสสะอีกทีหนึ่ง แม้จะเป็นโคลงหรือคาถาสั้น ๆ แต่ได้ใจความ พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจึงมักจำคาถานี้สืบ ๆ กันมา เพราะจำง่ายไม่ยาว

เมื่อพุทธศาสนากระจายไปทั่วชมพูทวีป คาถานี้ก็ได้รับการจารึกไว้ในที่ต่าง ๆ มากมาย เป็นที่น่าสังเกตว่า ภาษาที่ใช้ในนั้นเปลี่ยนเป็นสันสกฤตแทนภาษาบาลี สาเหตุเพราะตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา พุทธศาสนาในอินเดียเปลี่ยนแปลงเป็นฝ่ายมหายานโดยมาก และมหายานได้ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นหลักในการจารึกเรื่องราวต่าง ๆ จารึกเย ธัมมา ที่ขุดพบที่อินเดียจึงเป็นภาษาสันสกฤตเป็นหลัก

เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่มายังดินแดนสุวรรณภูมิแล้ว คาถานี้ก็ได้รับการเผยแผ่มากมาย โดยอักษรที่ใช้คืออักษรปัลลวะ ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 ภาษาที่ใช้จารึกนั้นมีทั้งภาษาบาลี และสันสกฤต จากหลักฐานที่พบในที่ต่าง ๆ ยืนยันได้ชัดเจนว่า คาถาเย ธัมมา นั้นนับเป็นคาถาที่สำคัญมาก ถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา แม้พุทธศาสนาในระยะหลังในอินเดียจะพัฒนาการจากฝ่ายเถรวาทเป็นแบบมหายาน ต้นตระกูล และ วิชระยานตามลำดับแล้ว แต่เรายังพบว่าคาถานี้ยังมีความสำคัญถูกจารึกไว้ได้ฐานพระ ตรูปประทับดินเผา ที่ผนังถ้ำมาตุยคทุกสมัย ด้วยภาษาสันสกฤต แต่อักษรหลากหลายตามแต่พื้นที่ จึงเป็นเครื่องบ่งบอกได้ชัดเจนว่า คาถานี้มีความสำคัญเคียงคู่ไปกับพุทธศาสนาตลอดมา จนวาระสุดท้ายที่พุทธศาสนาสูญสลายไปจากอินเดีย ส่วนที่สุวรรณภูมินั้นสามารถกระจายอยู่ทั่วไปเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ทองสืบ ศุภมาร์ค (แปล). (2512). พระพุทธศาสนาในกัมพูชา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2561). ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมทางศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์.

- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2557). ศิลปะพม่า. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด.
- สุเทพ พรหมเลิศ. (2553). มหาวงศ์ ภาค 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- A.C.L.Carlleyle. (2018). Report of a tour in the Gorakhpur district in 1875-76 and 1876-77 Vol.18. London: Trademark of FB & Ltd.
- Alexander Cunningham. (1892). Mahabodhi or The Great Buddhist Temple under Bodhi Tree at Buddhagaya. London: W.H. Allen & Co., Limited
- Alexander Cunningham. (1854). The Bhilsa Topes. London: Smith Elder & Co.,
- Alexander Cunningham. (1966). Report of tour in Bundelkhand and Malwa. Varanasi: Skylark Printers.
- Alexander Cunningham. (2000). Report of tour in Gangetic Provinces from Badaon to Bihar. New Delhi: Veerendra Printers.
- Aruna Tripathi. (2003). The Buddhist Art of Kaushambi. New Delhi: D.K. Printworld Ltd.
- Archeological Survey of India. (2002). Annual Report 1907-1908. New Delhi: S Narayan & Son.
- Archeological Survey of India. (2002). Annual Report 1907-1908. New Delhi: S Narayan & Son.
- B.S. Verma. (2011). Antichak Excavations-2 (1971-1981). New Delhi: Chandu Press.
- Charles Allen. (2002). The Buddha and the Sahib. London: John Murray.
- Claudine Bautze Picron. (2015). The Forgotten Place, stone images from Kurkihar, Bihar. Noida: Angkor Publishers.
- Daya Ram Sahni. (1972). Catalogue of the museum of archeology at Sarnath. New Delhi: New Era Offset.
- Donald M. Stadtner. (2011). Sacred Sites of Burma. Bangkok: Siri Wattana Interprint Public Co, Ltd.
- Elizabeth Howard Moore. (2012). The Pyu Landscape: Collected Articles. Rangoon: MCK Printing.
- James Burgess. (1883). Report on the Ellura Cave Temples and The Brahmanical and Jaina caves in Western India. London: Trubner & Co., Ludgate Hill.

James Fergusson and James Burgess. (2000). *The Cave Temples of India*. New Delhi:
Munshiram Manoharlal Publishers Pvt., Ltd.

P.K. Trivedi. (2012). *Further Excavations at Udayagiri-2, Odisha (2001-03)*. New Delhi:
Chandu Press.